

Namiq Abbasov

UOT: 338:658:001; JEL: L23.

Azərbaycanın iqtisadi artımında milli innovasiya sisteminin əhəmiyyəti

Xülasə

Məqalə ölkəmizdə innovasiyalı iqtisadi artıma nail olma istiqamətində Milli Innovasiya sisteminin formalaşması və inkişafı, bu sahədə mövcud olan normativ hüquqi və qanunvericilik problemlərinə həsr edilmişdir. Burada Azərbaycanın milli innovasiya sistemi, onun institusional və nizamlanma aspektləri, milli innovasiya fəaliyyətinin səviyyəsi, bu sahədə mövcud olan problemlər və həll istiqamətləri şərh edilmişdir.

Açar sözlər: iqtisadi artım, innovasiya, milli innovasiya sistemi

Giriş

Dünya iqtisadiyyatının inkişafının müasir mərhələsində, Milli Innovasiya Sisteminin formalaşması və inkişafı, dövlətin iqtisadiyyatının və rəqabət qabiliyyətinin güclənməsini təmin edir. Lakin, Azərbaycanda innovasiyalı iqtisadi inkişaf üçün hələ də lazımi səviyyədə normativ-hüquqi baza, davamlı elmi-texniki siyasət və bütöv milli innovasiya sistemi tam formalaşmayıb və yeni texnologiyalar iqtisadi inkişafın müəyyən edici amilinə çevrilməyib. Azərbaycanda iqtisadi artım təbii resursların ixracı hesabına baş verir və bu hal ölkə iqtisadiyyatını dünya bazarında xammal məhsullarının qiymətindən asılı vəziyyətə salır və ölkənin inkişafında texnologiya sahələri geridə qalır. Bu tipli inkişaf Azərbaycanda mövcud olan innovasiya potensialına mənfi təsir göstərir. Bu baxımdan, təbii resursların ixrac üstünlüyünə əsaslanan iqtisadi model təkmilləşdirilərək dəyişdirilməli, təhsilin səviyyəsi yüksəldilməli, yüksək texnologiyalı sənaye sahələri yaradılmalı və digər perspektivli sahələr misal üçün kənd təsərrüfatı, nəqliyyat, logistika, və s. inkişaf etdirilməlidir.

Azərbaycanın milli innovasiya sisteminin institusional aspektləri

Milli innovasiya sistemi konsepsiyası, sistem daxilində baş verən innovasiya proseslərini əks etdirən anlayışdır, o iqtisadiyyatda innovasiyanın yaradılması və diffuziya edilməsi proseslərinə təsir edən sistemə qarşılıqlı əlaqələri xarakterizə edir. Milli innovasiya sistemi geniş anlamda dövlət və özəl bölmələrdə fəaliyyət göstərən institutlar şəbəkəsidir ki, onların fəaliyyətlərinin və qarşılıqlı əlaqələrinin istiqamətləri yeni texnologiyalar üzrə təşəbbüslər etmək, yeni texnologiyaları idxal etmək, onları modifikasiya və diffuziya etməklə əlaqədardır. Bu baxımdan ölkəmizdə MİS-nin formalaşması proseslərinin sürətləndirilməsi üçün ilkin mərhələdə düşünülmüş tədbirlər kompleksi həyata keçirilərək əsaslı struktur dəyişikliklərinə nail olunmalı və elmi tədqiqatların həyata keçirilməsini təmin edən maliyyələşmə məsələləri həll edilməlidir. Həmçinin bu sahədə innovasiya fəaliyyətinin əsas istiqamətlərini təşkil edən hüquqi, iqtisadi, siyasi və s. tədbirlər kompleksinin işlənməsi və həyata keçirilməsi zəruridir. Belə ki, ölkənin əsas prioritet istiqamətlərindən biri innovasiya fəaliyyətinin fəallaşması olmalıdır. Məhz bu istiqamət rəqabət qabiliyyətliyini artırır və iqtisadi inkişafı sürətləndirir. Ölkə iqtisadiyyatında innovasiyanın həyata keçirilməsi çox mürəkkəb prosesdir, buraya innovasiya üzrə maraqlı tərəflər, onların qarşılıqlı təsirləri və əlaqələri daxildir, bunlara aiddir:

- İnnovasiya sahibkarlığı
- Akademik tədris və elmi tədqiqat institutları

- İnnovasiya hədəfi və mənbəyi olan biznes sektorları
- İnnovasiya vasitəçiləri və innovasiyanı dəstəkləyən institutlar
- İnnovasiyanı dəstəkləyən dövlətin struktur bölmələri
- İnnovasiyanı dəstəkləyən maliyyə institutları, milli siyasətlər və normativ-hüquqi çərçivə şərtləri
- İnnovasiya bazarı üçün istehlakçılar

İnnovasiyaya sistemə yanaşma innovasiya proseslərinin spesifik aspektlərini yəni onların güclü və zəif cəhətlərini, hərəkətverici qüvvələrini müəyyən etməyə kömək edir və innovativ fəaliyyətin inkişafına təsir edən hüquqi-siyasi fəaliyyətləri və tədbirləri müəyyənləşdirir. Azərbaycanın milli iqtisadi mühitinin bəzi spesifik xüsusiyyətləri vardır ki, bu xüsusiyyətlər diqqətə alınmalıdır. Ölkəmizdə innovasiya, elmi tədqiqat və təcrübi konstruktor işləri üzrə milli statistik göstəricilərin işlənilməsi səviyyəsi aşağıdır və beynəlxalq səviyyədə razılaşdırılmış standartlar tətbiq edilmir. Respublikamız üzrə innovasiya fəaliyyətinin bəzi aspektlərinin qiymətləndirilməsi üçün ilk öncə Azərbaycanda elmə çəkilən xərclərə diqqət yetirmək lazımdır, belə ki, elmə çəkilən xərclər sadəcə olaraq ÜDM-un 0.2%-ni təşkil edir, müqayisə üçün bu göstərici Belarusiyada 0.7%, Ukraynada 0.9%-dir. 2016-cı ilin statistik məlumatına əsasən elmi-tədqiqat və təcrübi konstruktor işləri (ETTKİ) sahəsində əsas maliyələşmə dövlət büdcəsi hesabına aparılır yəni 68.38%, büdcədən kənar vəsaitlər 0.39%, sahibkarların öz vəsaiti hesabı 8.62%, sifarişçilərin hesabına 21.14% və ali təhsil müəssisələrinin hesabı isə 1.44% təşkil edir, xarici mənbə vəsaitləri isə mövcud deyil. Bu sahədə özəl bölmənin xüsusi çəkisinin artırılması üçün stimullaşdırıcı tədbirlər həyata keçirilməlidir.

58

2017-cı ildə respublika üzrə tədqiqat və işləmələri yerinə yetirən təşkilatların sayı 137, bu işlərlə məşğul olan heyətin sayı isə 20580 nəfər təşkil etmişdir. Azərbaycanda elmi-tədqiqat müəssisələri həm fundamental, həm də tətbiqi tədqiqatlar aparır. Fundamental tədqiqatlar, əsasən, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının institutları tərəfindən təbiət, texniki, humanitar elmlər sahəsində aparılır. Azərbaycanda 2017-cı ildə 73 akademik, 113 müxbir üzv olmuşdur və ölkəmizdə tədqiqat və işləmələrlə məşğul olan elmlər doktorlarının sayı 1414, fəlsəfə doktorlarının sayı isə 6243 nəfər olmuşdur. Cədvəldən göründüyü kimi, son illərdə tədqiqat və işləmələrlə məşğul olan heyətin sayı ölkəmiz üçün qənaətbəxş səviyyədədir, lakin bu sahədə keyfiyyəti yüksəltmək üçün düşünülmüş tədbirlər həyata keçirmək lazımdır. Ölkəmizdə mövcud çərçivə şərtləri elmi-araşdırmalar və innovasiyalar üçün kifayət qədər yüksək səviyyədə deyil, amma, istisna hal kimi qeyd etmək lazımdır ki, İKT sahəsi dəstəklənir (bu sahədə Azərbaycan Respublikasında rabitə və informasiya texnologiyalarının inkişafı üzrə 2010-2012-ci illər üçün Dövlət Proqramı, Azərbaycan Respublikasında informasiya cəmiyyətinin inkişafına dair 2014-2020-ci illər üçün Milli Strategiya və İnformasiya Texnologiyalarının İnkişafı Dövlət fondu var).[2],[3].

İnnovasiyanın inkişaf etdirilməsi vəzifəsi dövlətin bəzi struktur bölmələrinə həvalə edilmiş, elmi tədqiqat və innovasiya fəaliyyətinin dəstəkləməsi üzrə məsuliyyətlər, inkişaf etmiş ölkələrlə müqayisədə bu struktur bölmələri arasında limitli olaraq bölüşdürülmüşdür. Bu struktur bölmələr içərisində, elm sahəsində dövlət siyasətini həyata keçirən dövlətin ali elmi təşkilatı Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasıdır (AMEA) [4]. Mövcud qanunvericiliyə görə AMEA-sı milli elmi fəaliyyət və elmi texnoloji siyasətin istiqamətlərini müəyyən edən səlahiyyətli ali dövlət orqanıdır. Həmçinin AMEA fundamental və tətbiqi tədqiqatların təşkili, həyata keçirilməsi və elmi tədqiqat işləri aparın digər təşkilatların elmi tədqiqat işlərini koordinasiya etmə səlahiyyətinə malikdir.

İnnovasiya və elmi tədqiqatla bağlı Azərbaycan İqtisadiyyat Nazirliyinin vəzifələrinə isə iqtisadiyyatda, o cümlədən sənayedə innovasiya və elmi-texniki siyasətin formalaşmasını,

aidiyyəti dövlət orqanları ilə birlikdə təmin etmək, qabaqcıl beynəlxalq təcrübə nəzərə alınmaqla, fəaliyyət istiqamətləri ilə bağlı elmi-texniki nailiyyətlərin tətbiqini təmin etmək, nazirliyin fəaliyyət istiqamətləri və vəzifələri dairəsində elmi tədqiqatların aparılmasını təşkil etmək daxildir [5]. Qeyd edilən vəzifələr baxımından İqtisadiyyat Nazirliyi milli innovasiyanın və elmi-texnoloji siyasətin formalaşmasında iştirak etməlidir. Buna baxmayaraq milli innovasiyanın və elmi texnoloji siyasətin formalaşması və onların prioritetlərinin müəyyən edilməsi ilə əlaqədar olaraq İqtisadiyyat Nazirliyi və AMEA arasında koordinasiya həyata keçirən hər hansı tənzimləmə mexanizmi yoxdur. Bu baxımdan qeyd edilən tənzimləmə mexanizminin yaradılması labüddür. Azərbaycan Respublikasının Standartlaşdırma, Metrologiya və Patent üzrə Dövlət Komitəsi texniki tənzimləmə, standartlaşdırma, metrologiya, uyğunluğun qiymətləndirilməsi, akkreditasiya, keyfiyyətin idarə edilməsi və sənaye mülkiyyəti obyektlərinin mühafizəsi sahələrində dövlət siyasətini və tənzimlənməsini həyata keçirən mərkəzi icra hakimiyyəti orqanıdır [6]. Dövlətin bu struktur bölməsinin bir çox funksiyaları Azərbaycanda innovasiya fəaliyyəti mühitinə birbaşa təsir edir. Ümumiyyətlə ölkəmizdə MİS-ni formalaşdırmaq və yüksək texnologiyaları inkişaf etdirmək üçün dövlətin müvafiq struktur bölmələri arasında düzgün tənzimləmə və koordinasiya mexanizmləri yaradılmalıdır.

Azərbaycanın milli innovasiya sisteminin nizamlanma aspektləri

İnkişaf etmiş ölkələrdə innovasiya dövlətin milli prioritetləri və strateji hədəfləri çərçivəsində müəyyən edilir. Ölkəmizdə isə innovasiyaya bəzi dövlət proqramlarında üstü örtülü müraciət edilmişdir ki, burada bir çox hallarda spesifik məqsədlər və ölçülə bilən hədəflər göstərməmişdir. Bu istiqamətdə, Azərbaycanda innovasiya siyasəti və innovasiyanın idarəedilməsi qismən, qeyri-bərabər və hissə-hissə aparılmışdır. Beynəlxalq səviyyədə qəbul edilmiş təcrübəyə əsasən innovasiya siyasətinin yaradılması aşağıdakı məqsədlərə və qaydalara uyğun olmalıdır [7].

- Uyğun innovasiya siyasətləri
- İnnovasiyanı inkişaf etdirən və innovativ müəssisələrin yaradılması və böyüməsini stimullaşdıran normativ hüquqi bazanın mövcudluğu
- İnnovasiya sistemi daxilində elementlər arası işlək funksiyanın təmin edilməsi

Yuxarıda qeyd edilənlərin çoxu hələ ki Azərbaycanda həyata keçirilməyib, amma bu sahədə inkişaf potensialı var. Bundan əlavə beynəlxalq təcrübə yanaşmalardan, misal üçün elmi və texnoloji proqnozlaşdırmadan istifadə edərək uzunmüddətli strateji hədəflərin formalaşması ölkəmizdə sistematik həyata keçirilmir. Bunun əsas səbəblərindən biri siyasətçilərin və cəmiyyətin bu yanaşmaların əhəmiyyəti barədə kifayət qədər məlumatlı olmamasıdır. Mövcud proqramların və siyasi sənədlərin əksəriyyətinin qiymətləndirilmə prosedurları və mexanizmləri yoxdur.

İnnovasiya siyasətində siyasi məqsədlərin razılaşdırılması, qərarların qəbul edilməsi və onların həyata keçirilməsi üçün lazım olan resursların təmin edilməsi, bu siyasətin yaradılmasının əsas komponentlərindən biridir. Bu cür siyasətlər iqtisadiyyatın bir çox bölmələri ilə kəsişir və birbaşa nazirliklər tərəfindən həyata keçirilir ki, burada da bu sektorlara nəzarət edən struktur bölmələri üzərində düzgün koordinasiyanın icra edilməsi tələb olunur. Bu istiqamətdə ilk addım olaraq AMEA Rəyasət Heyətinin 11 fevral 2004-cü il tarixli qərarı ilə yaradılmış Respublika Elmi Tədqiqatların Əlaqələndirilməsi Şurasını göstərmək olar. Şuranın əsas fəaliyyət istiqamətləri: respublikanın elmi tədqiqat və ali təhsil müəssisələrinin fundamental və tətbiqi tədqiqatlarını aparılması, sahələrarası kompleks elmi-texniki proqramların işlənməsinə dair fəaliyyətini əlaqələndirmək; elmin və innovativ tərəqqinin yeni istiqamətlərinin müəyyən edilməsi və onların həyata keçirilməsi üçün elmi zəminin yaradılması; elmi, texnoloji və sosial-iqtisadi tərəqqinin mühüm problemləri üzrə

elmi tədqiqatların aparılmasının təşkil edilməsi; elmi və texnoloji nailiyyətlərin istifadə olunmasına kömək edilməsindən ibarətdir [8].

Ölkədə sahibkarlığın innovasiya fəaliyyəti, startapların erkən maliyyələşməsi praktik olaraq həyata keçirilmir. Erkən maliyyələşdirmə yüksək risk daşıyan çox spesifik sahədir ki, banklar bu maliyyələşmədə iştirak etməkdə tərəddüd edirlər. Adətən bu cür riskli fəaliyyətləri həyt keçirən maliyyə institutlarının (iş mələkləri və vençur fondları) yaradılması və inkişafı üçün vaxt tələb olunur. Ölkəmizdə maliyyə risklərini bölüşmək üçün, məqsədli dövlət yardımları və normativ hüquqi bazanın yaradılması ilə bu prosesləri sürətləndirmək olar. Respublikamızda hazırda Elmi-Tədqiqat işlərini həyata keçirən 137 təşkilat fəaliyyət göstərir və onlar içərisində ən vacib qurum AMEA-dır. Akademiya altı bölməni əhatə edən 40 elmi-tədqiqat institut və təşkilatlardan, eyni zamanda regional bölmələrdən ibarətdir [11]. AMEA həmçinin 90 elmi-tədqiqat institutları və 8 nazirliklə koordinasiya həyata keçirir, bunlara: İqtisadiyyat Nazirliyi; Səhiyyə Nazirliyi; Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi; Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi; Nəqliyyat, Yüksək Texnologiyalar və Rabitə Nazirliyi; Əmək və Əhəlinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi; Müdafiə Sənayesi Nazirliyi daxildir.

Dünya təcrübəsində prinsip etibarilə universitetlər milli innovasiya sisteminin bilik yaratma komponentinin bir hissəsini təşkil edir. Azərbaycanda 51 ali təhsil müəssisələri var [12]. Azərbaycanda fəaliyyət göstərən universitetlər əsasən təhsil vermə sahəsinə üstünlük verirlər və onların elmi-tədqiqat və araşdırma fəaliyyətləri nisbətən zəifdir. Belə ki, elmi məqalələrin beynəlxalq nəşriyyəti, patent ərizələri, nəşr edilən elmi məqalələrə istinalar aşağıdır, misal üçün 2016-cı ildə cəmi 498 patent ərizəsi yazılıb. Azərbaycanla müqayisə üçün qeyd edək ki, Belarusiyada bu göstərici 1473, Qazaxıstanda 1527, Gürcüstanda 117, Avstriyada 13869-dur [13]. Ümumilikdə tədqiqatçılar və texnologiya sahibkarları arasında intellektual mülkiyyət məsələlərinin dərk edilməsi səviyyəsi qənaətbəxş deyil. Sənaye və elm sahələri arasında əlaqələr zəifdir və bəzi sahələrdə bu əlaqələr mövcud deyil. Sənaye ilə elm sahələri arasında əməkdaşlığa əsas maneə törədən amil iqtisadiyyat strukturunda neft və qaz hasilatı bölməsinin hakim rol oynaması və yüksək texnologiyalı sənaye sahələrinin zəif olması və ya olmamasıdır. Bundan başqa neft və qaz sektorunda iştirak edən xarici investitorlarla bu cür əlaqələrin yaradılması da geridə qalıb. Son zamanlar elmi-tədqiqat sahəsində beynəlxalq əməkdaşlıq və innovasiya üzrə Azərbaycanda bəzi canlanmalar hiss olunur. Belə ki, ölkəmiz Avropa Birliyinin (AB) qonşuluq siyasətinə qoşulduqdan sonra Texnoloji Kooperasiya və AB-nin bəzi çərçivə proqramlarından faydalanmaq imkanları əldə etdi, həmçinin Azərbaycan MDB-nin bəzi ölkələri ilə elm və texnologiya üzrə əməkdaşlıq sahəsində ikitərəfli müqavilələr imzalamışdır. Patent, standartlaşdırma və patent üzrə dövlət komitəsi dünya İntellektual Mülkiyyəti Təşkilatı çərçivəsində bir çox Beynəlxalq Müqavilələrə qoşulmuşdur. Ölkəmizdə innovasiya fəaliyyətinin səviyyəsini bəzi digər ölkələrlə müqayisə etmək üçün Ümumdünya Əqli Mülkiyyət Təşkilatının 2018-ci il üzrə hazırladığı Qlobal İnnovasiya İndeksi hesabatına nəzər yetirilmişdir.

Qlobal İnnovasiya İndeksi 2018

	Xal (0-100)	126 ölkə arasında yeri(rank)	Gəlir səviyyəsi	Effektivlik dərəcəsi	Əhali (mil. nəfər)
Azərbaycan	30.20	82	Yuxarı orta	0.49	9.8
Belarus	29.35	86	Yuxarı orta	0.37	9.5
Gürcüstan	35.05	59	Aşağı orta	0.58	3.9
Avstriya	51.32	21	Yüksək	0.64	8.7
Ukrayna	38.52	43	Aşağı orta	0.90	44.2
Latviya	43.18	34	Yüksək	0.69	1.9

Mənbə: Ümumdünya Əqli Mülkiyyət Təşkilatı

Cədvəldən görüldüyü kimi respublikamız 126 ölkə arasında innovasiya sahəsində 82-ci yeri tutur, bu göstərici isə ölkəmizdə innovasiya sahəsinin qənaətbəxş səviyyədə olmadığını ifadə edir [14]. Lakin ökləmizin innovasiya potensialından düzgün istifadə edərək bu sahədə ciddi irəliləyişlərə nail olmaq mümkündür.

Nəticə

Azərbaycanda Milli innovasiya sisteminin inkişafı özünün ilkin mərhələsindədir və ölkədə sovet dönməninin bəzi izləri qalıb. İnkişaf etmiş ölkələrdə, milli innovasiya sisteminin bir hissəsini təşkil edən əhəmiyyətli institutlar Azərbaycanda hələ ki, tam formalaşmış inkişaf etməyib. Həmçinin, tutarlı milli innovasiya siyasətinin normativ hüquqi çərçivəsi hələ də müəyyən edilməyib, rəsmi milli innovasiya strategiyası yoxdur və bu sahədəki siyasi təşəbbüslər azdır. Elmi-tədqiqat və innovasiya sahəsinin inkişafına ölkənin mövcud normativ hüquqi bazası kifayət qədər dəstək vermir və innovasiyanı, innovativ sahibkarlığı stimullaşdırma mexanizmlər hələki yoxdur.

Ədəbiyyat

1. <http://documents.worldbank.org/curated/en/816281518818814423/pdf/2019-WDR-Report.pdf>
2. <https://president.az/articles/11312>
3. <http://ictfund.gov.az/>
4. <http://www.science.gov.az/uploads/pdf/p1b43oh6nq6di1cuc134em51jf74.pdf>
5. <http://www.economy.gov.az/article/statute-of-the-ministry/21260>
6. <http://www.smp.gov.az/page/13/esasname>
7. Communication on “Innovation in a knowledge-driven economy” COM (2000) 567 of the European Commission.
8. <http://www.science.gov.az/forms/organizatsii-pri-prezidiume/2466>
9. http://sdf.gov.az/development/uploads/neticeler_ve_statistika/3_musabiqeler_uzre.pdf
10. http://economics.com.az/images/qanunlar/elm_qanun.pdf
11. <http://www.elm.az/pages/nauchnyie-otdeleniya-nana>
12. <http://edu.gov.az/az/page/339>
13. http://www.wipo.int/ipstats/en/statistics/country_profile/profile.jsp?code=AT
14. <http://www.wipo.int/publications/en/details.jsp?id=4330>

Намик Аббасов

Роль национальной инновационной системы в развитии экономики Азербайджанской Республики

Резюме

Эта статья посвящена процессу разработки и развития национальной инновационной системы и ее регуляторным и законодательным вопросам в направлении достижения инновационного экономического роста страны. Таким образом, была подчеркнута национальная инновационная система Азербайджанской Республики и ее институциональные, регуляторные аспекты и уровень эффективности, также были сделаны выводы и предложены некоторые рекомендации.

Ключевые слова: *экономический рост, инновация, национальной инновационной системы, институциональ*

Namiq Abbasov

The importance of National Innovation system in the economic growth of the Republic of Azerbaijan

Abstract

This article is devoted to the formulation and development process of the national innovation system and its regulatory and legislative issues in the direction of achieving innovative economic growth of the country. Thus the national innovation system of the Republic of Azerbaijan and its institutional, regulatory aspects and performance level have been emphasized, also conclusion and some recommendations related to the formulation and development of the national innovation system towards the achievement of innovative economic growth of the country of Azerbaijan have been proposed.

Keywords: economic growth, innovation, national innovation system, institutional

Elmi redaktor: i.f.d., dos. Y.Məmmədov

Daxil olub: 10.06.2019.

Çapa qəbul olunub: 13.06.2019.